

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA
MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

O‘RTA MAXSUS, KASB-HUNAR TA‘LIMI MARKAZI

A. SATTOROV

INFORMATIKA VA AXBOROT TEKNOLOGIYALARI

*Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari
uchun darslik*

Uchinchi nashri

„O‘QITUVCHI“ NASHRIYOT-MATBAA IJODIY UYI
TOSHKENT — 2013

UO‘K: 002.6(075)
KBK : 32.81ya722
S 33

Taqrizchilar: M. T. Baqoyev — Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti qoshidagi akademik litsey direktori, dotsent, fizika-matematika fanlari nomzodi.

Sh. Umarova — JIDU „Matematik modellash-tirish va informatika“ kafedrası katta o‘qituvchisi

Mazkur darslik kasb-hunar kollejlari va akademik litsey o‘quvchilariga mo‘ljallangan bo‘lib, u „Informatika va axborot texnologiyalari“ fani tarkibiga kiruvchi operatsion tizimlar va instrumental dasturlardan ayrimlarini o‘z ichiga oladi. Unda IBM kompyuterlari uchun Windows XP operatsion tizimi va uning tarkibiga kiruvchi Office 2003 dasturlaridan: Word, PowerPoint, Excel va Internet keltirilgan.

Darslikdan, shuningdek, HTML tili va Namo Web Editor 5.5 veb-muharriri hamda Adobe Photoshop 7.0 grafik muharriri haqidagi ma’lumotlar ham o‘rin olgan.

SO‘ZBOSHI

Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari uchun yozilgan „**Informatika va axborot texnologiyalari**“ nomli darslik o‘zbek tilida besh marta va rus tilida uch marta qayta nashr etildi. Sizga ma’lumki, informatika va axborot texnologiyalari juda tez va jadal sur’atlar bilan rivojlanib borayotgan sohalaridan biridir. Yuqorida nomi qayd etilgan darslik informatika va axborot texnologiyalarining asosiy tushunchalarini o‘z ichiga olishiga qaramasdan, undagi ba’zi bir ma’lumotlar, atamalar va ayrim tushunchalar hozirgi kun talabidan orqada qolmoqda yoki o‘quvchilar uchun ularning ayrimlarini o‘rganishga ehtiyoj sezilmayapti. Shular va bu sohada sodir bo‘layotgan o‘zgarishlar e’tiborga olinib, darslikdagi ayrim boblar olib tashlandi, ayrimlari esa butunlay qayta ishlandi va to‘ldirildi, yangi boblar kiritildi.

Jumladan, „**Shaxsiy kompyuterlarning dasturiy ta’minoti**“ nomli 1-bob olib tashlandi. Bu bobning asosiy ma’lumotlari **DOS** operatsion tizimiga tegishli ma’lumotlar bo‘lib, unda **DOS** ning asosiy buyruqlari keltirilgan edi. Bu sohaga qiziquvchi o‘quvchilar ushbu ma’lumotlarni kitobning oldingi nashrlaridan olishlari mumkin, chunki undagi ma’lumotlar eskirmaydi.

Xuddi shuningdek, „**Norton Commander**“ nomli ikkinchi bob ham olib tashlandi. Chunki hozirgi kunda bu dasturning **Windows** tarkibida ishlaydigan yangi ko‘rinishlari paydo bo‘lgan. Ammo bu yangi dasturning tavsifi kitobga kiritilmadi, chunki ko‘plab o‘quvchilar **Windows** tizimida ishlashga ko‘nikib qolganlar.

Kitobning uchinchi bobi, ya’ni „**Windows operatsion tizimi**“ o‘rniga **Windows XP** kiritildi.

Darslikning „**Word matn muharriri**“ nomli to‘rtinchi bobi **Word 2003** bilan almashtirildi, mazkur muharrirning yangi imkoniyatlari bilan boyitildi.

Kitobning beshinchi bobi taqdimotlar yaratishga qaratilgan bo‘lib, unda **PowerPoint Office 2003** ga tegishli ma’lumotlar hamda uning qo‘shimcha imkoniyatlari kiritildi.

Darslikning oltinchi bobi elektron jadvallarga oid dastur **Excel Office 2003** bilan to‘lig‘icha qayta o‘zgartirildi. Unga yangi ma’lumotlar kiritildi va u misollar bilan boyitildi. Bu dastur juda keng qo‘llanilganligi tufayli dasturning tavsifi yana ham kengaytirildi. **Excel** da iqtisodiy va matematik masallarni yechish, standart funksiyalardan kengroq foydalanish va gistogrammalar chizish usullariga alohida e’tibor qaratildi.

Darslikka kiritilgan yangi boblardan biri **Internet** tizimi bilan bog‘langan. Ma‘lumki, hozirgi zamonni Internetsiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Shuning uchun ham kitobga bu yangi bob kiritildi va unda Internetga tegishli asosiy tushunchalar berildi.

Darslikka kiritilgan yana bir yangi boblardan biri „**HTML tili va Namo Web Editor 5.5 muharriri**“ deb ataladi. Sizga ma‘lumki, Internetdagi ma‘lumotlarni ko‘rish va undan foydalanish uchun maxsus dasturlar yaratilgan. Masalan, **Netscape Navigator**, **Internet Explorer** va h.k. Internetdagi ma‘lumotlarni qidirishni yana ham osonlashtirish uchun maxsus qidiruv dasturlari ham mavjud. Bulardan foydalanish o‘quvchi uchun uncha katta qiyinchilik tug‘dirmaydi.

Internetdagi ma‘lumotlarni ko‘rishdan ham qiziqroq va muhimroq narsa borki, bu Internetga o‘zingiz yoki biror faoliyatingiz haqida ma‘lumot kiritishdan iboratdir. Bunga elektron va multimedia darsliklar yaratish ham kiradi. Bir so‘z bilan aytganda o‘zingizning veb-sahifangizni yaratish va uni Internetga joylashtirish juda muhim hisoblanadi. Vaholanki, bu ma‘lumotlarni kiritish uchun ularni maxsus tilda, ya‘ni **HTML** tili yordamida yoki veb-sahifalarni tayyorlaydigan maxsus dasturlardan birida yozishga to‘g‘ri keladi. Shu maqsadda bu bobda **HTML** tili va **Namo Web Editor 5.5** muharririning tavsifi keltirilgan. **Namo Web Editor 5.5** muharriri sodda veb-muharrirlardan biri bo‘lib, foydalanishga juda qulaydir. Bu dasturni quyida qayd etilgan elektron pochtaga murojaat qilib olishingiz mumkin.

Ma‘lumki, Internetga joylashtiriladigan ma‘lumotlarni yana ham jozibali qilishda maxsus veb-dizayn dasturlaridan foydalaniladi. Masalan, **Photoshop**, **Macromedia Flash MX** va h.k. Darslikda hozirgi paytda keng tarqalgan dasturlardan biri **Photoshop** dasturining tavsifi keltirilgan.

Shunday qilib, mazkur darslik 7 bobdan iboratdir. Darslikni tayyorlashda o‘zining qimmatli vaqtlarini ayamasdan yordam va maslahat berganliklari uchun Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti „Matematik modellash va informatika“ kafedrasining xodimlariga, jumladan, Sh. Umarova, D. Akobirxo‘jayeva, M. Rahmatov, A. Bo‘riyev va boshqalarga o‘z minnatdorchiligimni bildiraman. Kitobdagi kamchiliklar va takliflar yuzasidan o‘z fikrlarini bildirgan o‘quvchilarga oldindan rahmat aytib, ularning fikrlarini **absattarov@rambler.ru** nomli o‘z elektron pochtaamda kutib qolaman.

Muallif *A. Sattorov*

I bob. WINDOWS XP **operatsion tizimi**

KIRISH

Operatsion tizim kompyuter bilan foydalanuvchi o'rtasida muloqot o'rnatadi va kompyuterga tegishli asosiy hamda qo'shimcha qurilmalarning ishini boshqaradi. Windows XP OT – qo'llanilishi oson bo'lgan operatsion tizimlardan biri bo'lib, u foydalanuvchi uchun qulay bo'lgan yagona grafikli interfeysga, ya'ni Windowsning turli versiyalari va dasturlari bilan ishlashning yagona standart qoidalariga egadir. U bir vaqtning o'zida bir necha masalani yechish va turli qurilmalarni boshqarish imkonini beradi.

Windows ning bir necha afzalliklari:

1. Barcha ilovalar uchun umumiy va soddalashtirilgan grafikli interfeys (muloqot) mavjud. Har bir ilova standart ko'rinishdagi oynalar, tugmalar va uskunalar qatorlariga ega. Menyu buyruqlari, ko'p sonli tugmalar uyg'unligi hamda „sichqoncha“ amallari turli ilovalarda bir xilda amal qiladi va foydalanuvchining har bir yangi ilovada ishlashini osonlashtiradi.

2. Windows OT fayllar tizimiga ega bo'lib, ular yordamida barcha ishlarimizni tashkil qilishimiz mumkin (biror hujjat yaratish, chop etish va h.k.). Bunda fayllarning uzun nomlaridan foydalaniladi va ularning uzunligi 255 tagacha belgidan iborat bo'lishi mumkin. Bu fayl nomlarining yanada ahamiyatli va rang-barang bo'lishini ta'minlaydi.

3. Windows OT da bir necha ilovalardan bir vaqtning o'zida foydalanish mumkin va xohlagan vaqtda bir dasturdan boshqasiga o'tish yoki boshqa yangi dasturni ishga tushirish mumkin.

4. Windows OT ning turli ilovalari o'rtasida ma'lumotlar almashish mumkin. Bunda:

- Almashuv buferi (yordamchi xotira) yordamida, ya'ni birinchi ilovadagi ma'lumot buferga olinadi va ikkinchi ilovaga o'tib, ma'lumot buferdan olib qo'yiladi.

- Dinamik ma'lumot almashish, ya'ni bir dasturda tayyorlangan ma'lumotdan boshqa dasturga nusxa olinadi hamda ular o'zaro „bog'lab“ qo'yiladi. Masalan, elektron jadvalda tayyorlangan jadval matn hujjatiga qo'yiladi. Elektron jadvaldagi joriy ma'lu-

motning o'zgarishi matn hujjatidagi ma'lumotning ham o'zgarishiga olib keladi.

- OLE (Objekt Linking and Embedding) obyektlarini tatbiq qilish, ya'ni biror ilovada tayyorlangan obyekt, masalan, rasmdan boshqa ilovada foydalanish. Bunda tatbiq qilingan obyektning ustida „sichqoncha“ ning chap tugmasini ikki marta bosib, obyekt tayyorlangan ilovani ishga tushirish va kerakli o'zgartirishlarni amalga oshirish mumkin.

1.1-§. Windows ning asosiy elementlari

1. Ish stoli

Ish stoli (Рабочий стол) — qoplama bilan tortilgan asosiy qism. Kompyuter ishga tushirilganda ekranda dastlab shu oyna paydo bo'ladi (1.1-rasm). Oddiy ish stolidagi kabi eng kerakli va tez-tez ishlatiladigan dasturlarni ish stoliga joylab qo'yish maqsadga muvofiqdir.

Ish stolida tasvirlanadigan obyektlar. Ish stolini o'zimiz xohlagan rasm bilan bezatishimiz mumkin. Buning uchun ish stolining bo'sh joyida „sichqoncha“ ning o'ng tugmasini bosish va hosil bo'lgan kontekst menyudan **Свойства (xossalar)**

1.1-rasm.

1.2-rasm.

buyrug'ini tanlash lozim. Natijada 1.2-rasmdagi muloqot oynasi paydo bo'ladi. Uning **Рабочий стол** bo'limidan kerakli fon rasmi tanlangandan keyin va **OK** tugmasi bosiladi.

2. Piktogrammalar

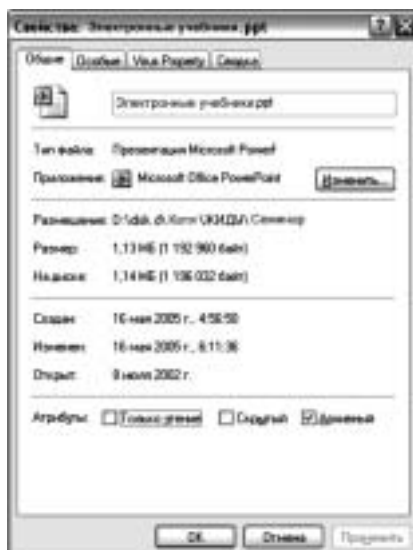
Papka, fayl va dasturlarni ifodalab, grafik interfeysni ta'minlovchi obyektlar piktogramma (ikonka) lar deb ataladi. Har bir piktogrammaning asosida biror obyekt yotadi. Piktogrammani ishga tushirishning eng qulay usuli uning ustidan „sichqoncha“ ning chap tugmasini ikki marta bosishdir. Natijada, piktogrammaning turiga qarab, unga mos papka yoki biror hujjat oynasi, yoki kompyuterdagi qurilmalarni boshqaruvchi fayl ishga tushishi mumkin. Piktogrammalarning asosiy besh turi mavjud (1.1-jadval).

	Papkalar. Papkalar fayllarni saqlovchi maxsus joy bo'lib, ular ichma-ich joylashgan bo'lishi ham mumkin.
	Yorliqlar. Bu kerakli faylga yo'l ko'rsatuvchi maxsus fayl bo'lib, xotirani iqtisod qilgan holdabir faylni bir necha joylardan ochish imkonini beradi.
	Qurilmalar. Kompyuterning turli ichki va tashqi qurilmalarini boshqarishni ta'minlaydi.
	Ilova dasturlari. Ish bajaruvchi asosiy dasturlar, masalan: Bloknot, Word, Excel, o'yin dasturlari va h.k.
	Ilova dasturlarida tayyorlangan hujjatlar.

Joriy piktogramma qanday obyektga tegishli ekanligini bilish uchun shu piktogrammaning ustida „sichqoncha“ning o'ng tugmasini bosish va hosil bo'lgan kontekst menyudan **Свойства** buyrug'ini tanlash yetarlidir (1.3 va 1.4-rasmlar).

1.3-rasm.

1.4-rasm.

- Agar tanlangan obyekt papka bo'lsa, uning xossalar oynasi quyidagicha bo'ladi: xossalar oynasi orqali ushbu papkaga tegishli ma'lumotlarni, ya'ni uning joylashgan o'рни, papkaning ichida nechta va qaysi obyektlar mavjudligini hamda umumiy hajmini bilish mumkin.

- Agar tanlangan obyekt biror hujjatga tegishli bo'lsa, uning xossalar oynasi orqali ushbu hujjatning nomi, turi, hajmi, diskdagi joylashgan o'рни, hosil qilingan va o'zgartirilgan vaqtlari hamda atributlari haqidagi ma'lumotlarni olish mumkin.

- Yorliqlar piktogrammasining chap pastki burchagida qora strelka mavjud. Yorliqlarning xossalar oynasi orqali yorliqning asosidagi faylning nomi, uning diskdagi joylashgan o'рни, hajmi, hosil qilingan vaqti va h.k. ma'lumotlarni olish mumkin (1.5 va 1.6-rasmlar).

1.5-rasm.

1.6-rasm.

- **Сменить значок (Yorliqni almashtirish)** tugmasi bosilganda hosil bo'ladigan mu-loqot oynasi orqali piktogrammaning rasmini o'zgartirish mumkin. Oynadagi turli shakllardan biri tanlanadi va OK tugmasi bosiladi (1.7-rasm).

1.7-rasm.

1.8-rasm.

• Disk yoki boshqa biror qurilmaning xossalar oynasi (1.8-rasm) orqali uning turi, parametrlari, bo'sh va band joylari haqida ma'lumot olish mumkin.

Shuningdek, bu oyna orqali diskni tozalash, uni tekshirish kabi dasturlarni ishga tushirish ham mumkin.

3.Masalalar paneli

Masalalar paneli (Taskbar) — ekranning pastki qismida ko'rsatiladi (1.9-rasm).

1.9-rasm

Пуск tugmasi chap tomonida, vaqt esa masalalar panelining o'ng tomonida ko'rinib turadi. Agar „sichqoncha“ belgisi **Пуск** obyektining ustida turgan bo'lsa, ekranda „**Начните работу с нажатия этой кнопки**“ (Ushbu tugmani bosish orqali ishni boshlang) degan qalqib turuvchi yozuv paydo bo'ladi.

Agar „sichqoncha“ kursori vaqt ustiga o'tkazilsa, joriy sana ko'rsatiladi. Kompyuterdagi sana yoki vaqtzni o'zgartirish uchun sana va vaqtning xossalar oynasini chaqirish lozim. Buning uchun masalalar panelidagi vaqt ko'rsatkichi ustida „sichqoncha“ning o'ng tugmasini bosish va hosil bo'lgan kontekst

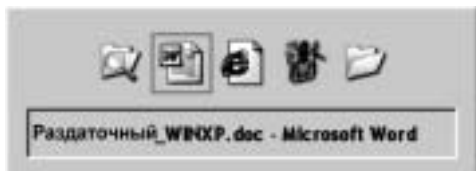

1.10-rasm.

menyudan **Настройка даты/времени** buyrug'ini tanlash kerak. Natijada 1.10-rasmdagi muloqot oynasi paydo bo'ladi va unda kerakli o'zgartirishlarni amalga oshirish mumkin.

Odatda, bir vaqtning o'zida bir necha ilovalar va ularga mos hujjatlarni ishga tushirish mumkin. Bunda har bir ochilgan hujjat yoki dastur uchun masalalar panelida unga mos tugmachalar paydo bo'ladi. Lekin bir vaqtda faqat bitta oynagina faol bo'la oladi va u masalalar panelida to'qroq (ba'zida ochroq) rangda ajralib turadi. Boshqa ochiq ilovalarga ko'chish uchun, masalalar panelidagi kerakli tugmani bosib o'tish va bir hujjatdan ikkinchisiga kerakli ma'lumotlarni ko'chirish mumkin.

Klaviatura orqali ochiq ilovalar orasida ko'chish uchun quyidagi amallarni bajarish kerak:

1.11-rasm.

1. **Alt** tugmasi **Tab** tugmasi bilan birgalikda bosilsa, 1.11-rasmdagi muloqot oynasi paydo bo'ladi.

2. **Alt** tugmasini bosgan holda **Tab** tugmasi bilan muloqot oynasidan kerakli hujjatga mos piktogramma tanlanadi.

3. Tanlangan ilova faollashishi uchun **Alt** tugmasi qo'yib yuboriladi.

Bir necha ilovalar bilan ishlaganda ekrandagi oynalarni tartiblash lozim bo'ladi. Buni amalga oshirish uchun kontekst menyusu zarur. Kontekst menyuni ekranda chiqarish uchun masalalar panelida „sichqoncha“ning o'ng tugmasini bosish kerak. **Kaskad, Yuqoridan pastga va Chapdan o'ngga** buyruqlari hamma ochilgan va kichraytirilgan oynalar uchun xizmat qiladi. Kaskad bilan tartiblashtirilgan oynalar shunday joylashadiki, natijada ularning faqat sarlavhalari ko'rinib turadi.

- **Ilovalarni Kaskad bilan joylashtirish:**

Панели инструментов ▶
Окна каскадом Окна сверху вниз Окна слева направо Показать рабочий стол
Диспетчер задач
✓ Закрепить панель задач Свойства

1.12-rasm.

1. „Sichqoncha“ning o'ng tugmasini masalalar paneli ustida bir marta bosish natijasida kontekst menyusu paydo bo'ladi (1.12-rasm).

2. **Окна каскадом** tanlanganda (1.13-rasm) barcha ochiq oynalar kaskad bo'lib tartiblanadi. Kerakli oynaga o'tish uchun uning sarlavha satri ustida „sichqoncha“ning o'ng tugmasi bir marta bosiladi.

3. **Окна каскадом** holatini bekor qilish uchun kontekst menyuda **Отменить каскадом** buyrug'ini tanlash kifoya.

- **Оynalarni tepadan pastga (Окна сверху вниз)** yoki **chapdan o'ngga (Окна слева направо)** qilib joylashtirish ham xuddi shu tartibda amalga oshiriladi:

1. Ilovalar oynalari tiklangan yoki kichraytirilganligi tekshiriladi.

2. „Sichqoncha“ning o'ng tugmasi masalalar panelida bosilib, kontekst menyusu chaqiriladi.

3. **Tepadan pastga (Окна сверху вниз)** yoki **chapdan o'ngga (Окна слева направо)** buyrug'ini tanlanadi. Natijada oynalar ekranda ketma-ket (yoki yonma-yon) joylashadi.

4. **Tepadan pastga** yoki **chapdan o'ngga** buyrug'ini bekor qilish ham xuddi yuqoridagi tartibda amalga oshiriladi.

- **Hamma oynalarni kichraytirish.**

Hamma oynalarni kichraytirish uchun kontekst menyudan **Показать рабочий стол** buyrug'ini tanlash lozim. Bu holda

1.13-rasm.

ochiq ilovalar masalalar panelida tugma shaklida joylashadi. Ular ochiq, lekin ish stolini bekitib qoʻymaydi.

• **Бекор qilish.**

Hamma oynalarni kichraytirish buyrugʻini kontekst menyudagi **Показать все окна** yoki **Отменить, свернуть все** buyruqlari yordamida bekor qilish mumkin.

4. **Пуск tugmasi**

Agar „sichqoncha“ belgisi **Пуск** tugmasi ustiga keltirilsa, „**Начните работу с нажатия этой кнопки**“ degan maʼlumot paydo boʻladi.

Пуск tugmasini bosish bilan **Asosiy menyu** ochiladi (1.14-rasm). **Пуск** tugmasi orqali ilovalar va hujjatlarga murojaat qilish mumkin. **Пуск** menyusini **Ctrl + Esc** tugmachalar uygʻunligi orqali yoki klaviaturadagi maxsus **WinKey** tugmasi orqali ham ochish mumkin.

Asosiy menyuning yuqori qismida tizim foydalanuvchisining nomi aks etadi (bizning holda „boshqaruvchi“).

1.14-rasm.

Asosiy menyuning chap bo‘limiga tez-tez ishlatiladigan dasturlarni joylashtirish mumkin. Bu — ushbu dasturlarni tez ishga tushirish imkonini beradi.

Asosiy menyuning o‘ng tomonida quyidagi buyruqlar mavjud:

- **Мои документы** — hosil qilingan hujjatlar saqlanadigan **Мои документы** papkasini ochadi.

- **Недавние документы** — so‘nggi vaqtda hosil qilingan yoki ochib o‘zgartirilgan bir necha fayllarning ro‘yxati.

Uning yordamida shu fayllarni tez ishga tushirish mumkin.

- **Мои рисунки** — raqamli fotosuratlar, rasmlar va grafik fayllar saqlanadigan **Мои рисунки** papkasini ochadi.

- **Моя музыка** — musiqali yoki ovozli fayllar saqlanadigan **Моя музыка** papkasini ochadi.

- **Мой компьютер** — disklar va kompyuterga ulangan boshqa qurilmalarni ko‘rish, shuningdek, ular bilan ishlash imkonini beruvchi dastur oynasini ochadi (1.15-rasm).

- **Панель управления (Boshqarish paneli).** Kompyuterning qurilmalari (klaviatura, ekran, „sichqoncha“ va h.k.)ni nazorat

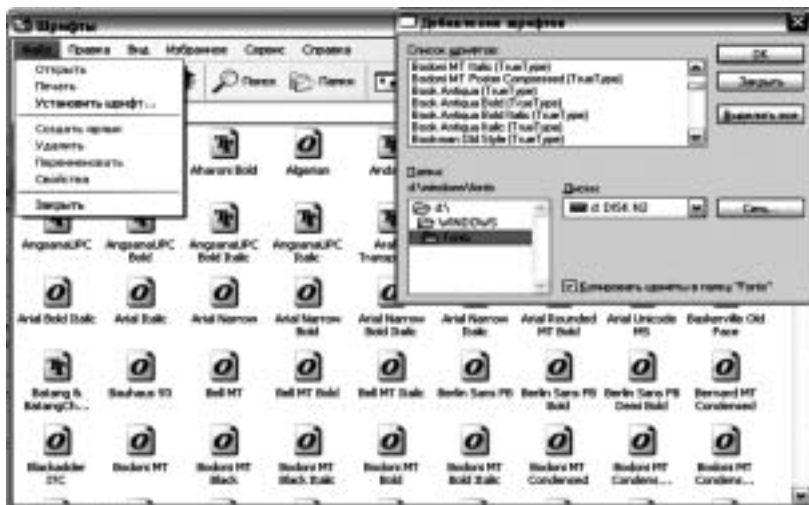

1.15-rasm.

qilish, ularning parametrlarini o'zgartirish, kompyuterga yangi dasturlar o'rnatish yoki, aksincha, ularni o'chirish imkonini beruvchi dasturlar jamlangan maxsus papka boshqaruv paneli deb ataladi (1.16-rasm).

Biror qurilmaga mos parametrlarni o'zgartirmoqchi bo'lsak, boshqaruv panelidan shu qurilmaga mos piktogrammani ikki

1.17-rasm.

marta bosib, muloqot oynasini ochish va unda o'zgartirishlarni amalga oshirish lozim. Masalan, **Экран** piktogrammasini bosib, hosil bo'lgan muloqot oynasida xuddi yuqoridagi kabi ish stolining ko'rinishini o'zgartirish mumkin.

Biror yangi shrift turini o'rnatmoqchi bo'lsak, boshqaruv panelidan **Шрифты** bo'limini tanlaymiz (1.17-rasm) va hosil bo'lgan muloqot oynasida **Установить шрифт** buyrug'ini hamda unga mos muloqot oynasida kerakli ma'lumotlarni tanlaymiz.

1.18-rasm.

• **Принтеры и факсы** — o'rnatilgan printer va fakslarni ko'rish hamda yangilarini o'rnatish imkonini beruvchi muloqot oynasini ochadi.

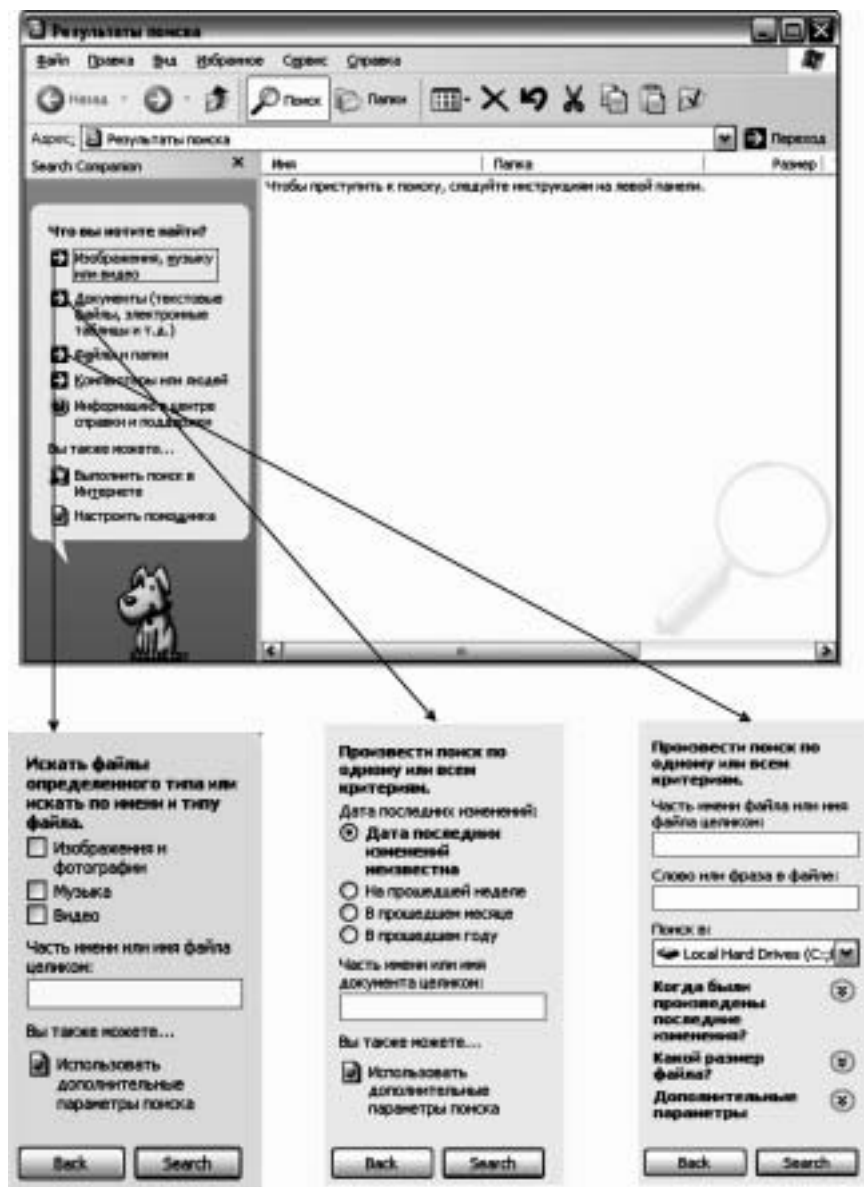
• **Справка и поддержка** — Windowsning barcha amallari, xatoliklar va ularni bartaraf etish usullari haqida ma'lumot olish imkonini beruvchi ma'lumotlar bazasini ochadi (1.18-rasm).

• **Поиск** — kompyuterdagi biror hujjat yoki ish bajaruvchi faylni topish uchun ushbu buyruqdan foydalaniladi (1.19-rasm). Ushbu muloqot oynasining chap tomonidagi buyruqlardan qaysi biri tanlanishiga qarab, keyingi muloqot oynalari o'zgaradi va ularga kerakli ma'lumotlarni kiritib, qidirishni amalga oshirish mumkin.

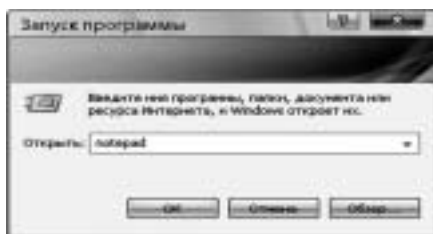
Qidirilayotgan fayl nomini to'liq yoki qisman kiritish mumkin. Agar fayl nomini to'liq bilmasak, uning boshlang'ich yoki ichki ma'lum harflaridan foydalanib qidirish mumkin:

a*.doc — nomi a harfidan boshlanuvchi Word fayllari;

- a*.* — nomi a harfidan boshlanuvchi barcha fayllar;
- *.xls — ixtiyoriy Excel fayllari;
- *a*.* — nomida a harfi qatnashgan barcha fayllar;
- ???.* — nomi uchta belgidan iborat barcha fayllar va h.k.

1.19-rasm.

1.20-рasm.

• **Выполнить** — bu buyruq natijasida hosil bo'lgan muloqot oynasida kerakli fayl nomini yozib, uni bevosita shu joyning o'zidan ishga tushirish mumkin (1.20-rasm).

• **Выход из системы** — biror tizimdan chiqish yoki foydalanuvchining tizimini almashtirish uchun ushbu buyruqdan foydalaniladi (1.21-rasm).

1.21-рasm.

1.22-рasm.

• **Выключение** — muloqot oynasidagi buyruqlardan mosini tanlab, kompyuterni o'chirish yoki tizimni qayta yuklash mumkin (1.22-rasm).

• **Все программы** — kompyuterga o'rnatilgan barcha dasturlar ro'yxati paydo bo'ladi va ulardan keraklisini tanlab, ishga tushirish mumkin (1.23-rasm).

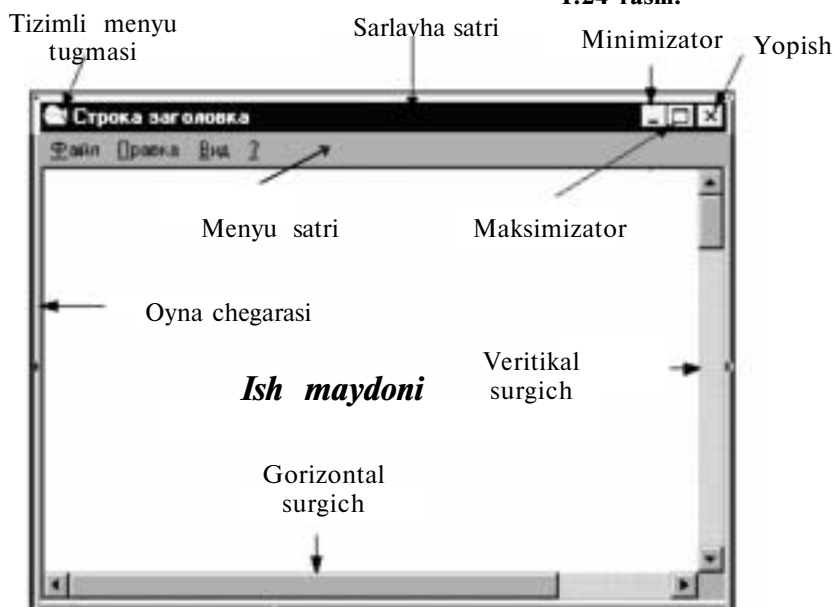
1.23-рasm.

5. Oynalar va ularning tarkibiy qismlari

Windows OTda oynalarning ko‘rinish stilini **Экран** muloqot oynasining **Оформление** bo‘limida o‘zgartirish mumkin (1.24-rasm). Uning **Окна и кнопки** bo‘limidan kerakli stil va **Цветовая схема** bo‘limidan kerakli rang tanlanadi. **Дополнительно** bo‘limidan esa oynaning ayrim elementlari uchun yangi parametrlarni o‘rnatish mumkin.

1.24-rasm.

1.25-rasm.

1.25-rasmda oddiy Windows oynasining umumiy ko‘rinishi keltirilgan.

- **Сарлавха сатрида** ilovaning nomi va hujjatning nomi aks etadi. Shuningdek, tizimli menuy tugmasi ham mavjud.

- **Menyu satri** — fayl ustida bajarish mumkin bo‘lgan buyruqlar to‘plamidan iborat.

- **Minimizator, Maksimizator va Yopish** tugmasi.

Har qanday oynaning yuqori o‘ng burchagida 3 ta tugma mavjud. Oyna holatiga qarab, 1.26-rasmda ko‘rsatilgan 2 ta tugmalar uyg‘unligidan biri ekranda ko‘rsatiladi.

1.26-rasm.

Chap va o‘ng tugmalar har doim bir xil — **Minimizator** va **Yopish** tugmasi.

Oynaning holatiga qarab, o‘rtadagi tugma o‘zgarib turadi — **Maksimizator** yoki **Tiklash**. Ular bir-birini inkor etuvchi tugmalardir.

	Yopish tugmasi. Amaldagi ilovani yopib, saqlab qo‘yilmagan har qanday ishni xotirada saqlash imkonini beradi. Alt+F4 tugmachalar uyg‘unligi yoki tizimli menyu tugmasini „sichqoncha“ bilan ikki marta bosib ham oynani yopish mumkin.
	Minimizator. Obyektning ilova oynasini masalalar panelida to‘g‘ri to‘rtburchak tugma shaklida kichraytiradi. Tugma „sichqoncha“ bilan bosilganda ilova oynasining hajmi va joylashuvi tiklanadi.
	Maksimizator. Ilova oynalarini ekran hajmigacha kattalashtiradi.
	Tiklash. Oyna hajmini kichraytirilgan yoki kattalashtirilgan holatidan o‘z holiga qaytaradi, tiklaydi.

- **Tizimli menyu.**

Minimizator, Yopish tugmasi, Maksimizator, Tiklash buyruqlarini tizimli menyu ilovasidan ham chaqirib olish mumkin (1.27-rasm). Shuningdek, bu menyu yordamida oynaning o‘lchamlarini ham o‘zgartirish mumkin. Bu menyuni ochish uchun sarlavha satridagi tizim menyusi tugmasini bosish yoki **Alt+Probel** tugmalar uyg‘unligidan foydalanish kerak.

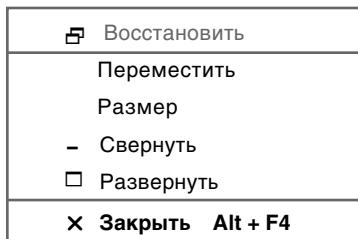
- **Oyna o'lchamlarini belgilash.**

Tiklangan holatda turgan oyna o'lchamlarini o'zgartirish uchun „sichqoncha“ belgisi oynaning ixtiyoriy to'rtta burchagi yoki chegarasidan biriga o'tkaziladi. Bu quyidagi ikki tomonlama ko'rsatkich bilan belgilanadi. „Sichqoncha“ning chap tugmasi bosilib, kerakli o'lcham hosil bo'lguniga qadar o'zgartiriladi. Kattalashtirilgan oyna hajmini o'zgartirish mumkin emas.

- **Oynaning joylashgan o'rnini o'zgartirish.**

Tiklangan holatda turgan oynaning joyini o'zgartirish mumkin. Buning uchun „Sichqoncha“ ko'rsatkichi oynaning sarlavha satriga keltiriladi. „Sichqoncha“ning chap tugmasini bosib turib, oyna boshqa joyga ko'chiriladi.

Shuningdek, oynaning o'rnini tizim menyusi orqali ham o'zgartirish mumkin (1.27-rasm).

1.27-rasm.

- **Uskunalar paneli.**

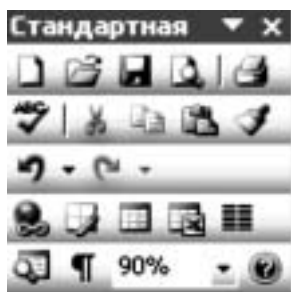
Obyektlar ustida ishlashni qulaylashtirish maqsadida tashkil etilgan menyu buyruqlariga mos tugmalar majmuyi uskunalar qatori deb ataladi va ularning bir qancha ko'rinishlari mavjud. Ular oynada 1.28 va 1.29-rasmdagi kabi ko'rinishlarda bo'lishi mumkin.

1.28-rasm.

- **Gorizontal va vertikal surgichlar.**

Ish maydonidagi ma'lumot gorizontal yoki vertikal bo'yicha oynaning ko'rinish o'lchamlaridan ortib ketsa, oynaning o'ng yoki pastki qismida surgichlar paydo bo'ladi. Ular yordamida hujjatning ixtiyoriy joyiga tez o'tish mumkin va bu katta hujjatlar bilan ishlashda qulaylik tug'diradi.

1.29-rasm.

6. „Sichqoncha“ bilan bajariladigan asosiy amallar

Windows operatsion tizimida ishlashda katta qulayliklar beruvchi qurilmalardan biri bu „sichqoncha“dir. Odatda, „sichqoncha“ning ikkita (o‘ng va chap), ayrim hollarda esa uchta bosiladigan tugmasi hamda hujjat sahifalarini varaqlashda yoki musiqali fayllarda ovozlar ohangi darajasini oshirish yoki pasaytirish vazifalarini bajarishda yordam beruvchi buraluvchi g‘ildirakchasi mavjud. Odatdagi „sichqoncha“ yordamida quyidagi asosiy amallarni bajarish mumkin:

„Sichqoncha“ning chap tugmasini bir marta bosish tanlangan obyektни belgilaydi. Quyidagi obyektlarni ishga tushirish uchun ham uni bir marta bosish kifoya:

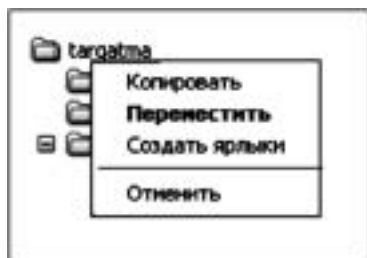
- **Пуск** menyusining tugmasi;
- masalalar panelidagi ixtiyoriy ochiq oyna;
- oynani kattalashtirish, kichiklashtirish, tiklash va yopish tugmalari;
- muloqot oynalaridagi **ОК, Отмена, Применить, Выход, Да, Нет, Справка** tugmalari.

„Sichqoncha“ning chap tugmasini ikki marta bosish tanlangan ilovani ishga tushiradi:

- agar obyekt papka bo‘lsa, u ochiladi;
- agar obyekt ilova bo‘lsa, u ishga tushadi;
- agar obyekt hujjat bo‘lsa, dastlab unga mos ilova ishga tushadi, so‘ngra shu hujjat ochiladi.

Ko‘chirish deganda — „sichqoncha“ning chap yoki o‘ng tugmasini bosib turib, tanlangan obyektни boshqa joyga ko‘chirish tushuniladi. Bu usul yordamida quyidagi ishlarni amalga oshirish mumkin:

- tanlangan obyektни biror papkaning piktogrammasi ustiga tortish bilan obyekt shu papkaga ko‘chiriladi;
- tanlangan obyektни printerning piktogrammasi ustiga tortish bilan fayl printerda chop etishga jo‘natiladi;
- tanlangan obyektни **Пуск** tugmasining ustiga tortish bilan obyekt **Пуск** menyusining yuqori qismiga joylanadi;
- tanlangan obyektни biror diskning piktogrammasi ustiga tortish bilan obyektдан shu diskka nusxa olinadi;
- tanlangan obyektни ish stolining ustiga tortish bilan obyektning ish stolidagi yorlig‘i hosil qilinadi;
- kompyuter ekranidagi faol oynaning chegarasini ushlab tortish bilan uning kattaligi o‘zgartiriladi;

1.30-rasm.

1.31-rasm.

- faol oynaning sarlavha satridan ushlab tortish bilan uning ekrandagi joyi o'zgartiriladi.

„Sichqoncha“ning chap tugmasini bosib turib, tanlangan obyektни boshqa joyga sudrash, belgilangan faylni boshqa joyga ko'chirish yoki undan nusxa olish imkonini beradi (1.30-rasm).

„Sichqoncha“ning o'ng tugmasini bir marta bosish tanlangan obyektga mos kontekst menyuni chaqiradi (1.31-rasm).

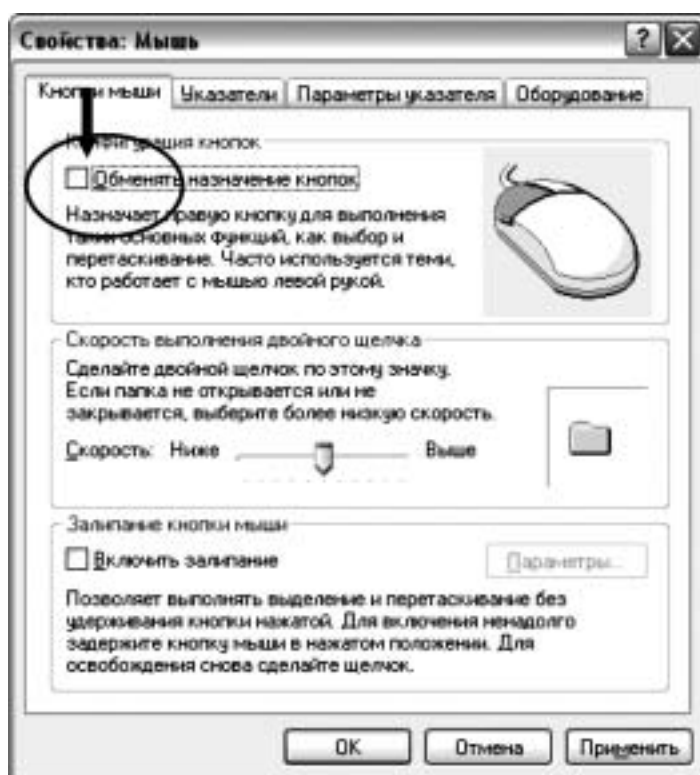
„Sichqoncha“ uchun chap va o'ng tugmalar vazifalarining o'rnini almashtirish mumkin. Bu, ayniqsa, chapaqaylar uchun muhimdir. Buning uchun **Boshqaruv paneli** papkasidan **Мышь** obyektiga mos oynani ishga tushiramiz (1.16-rasm).

Hosil bo'lgan muloqot oynasida kerakli belgilashni bajarib „sichqoncha“ning chap va o'ng tugmalari funksiyalarini almashtirish mumkin (1.32-rasm).

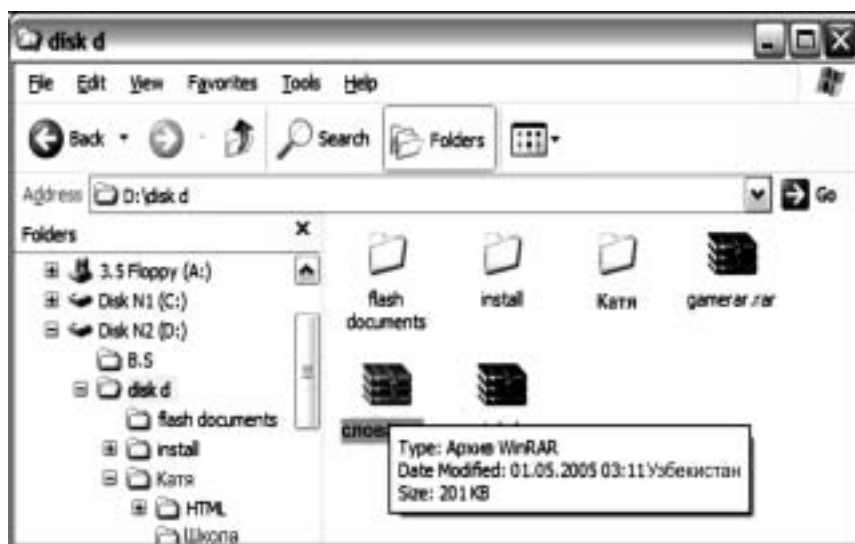
Shuningdek, bu oynada ikki marta boski bajarilayotgandagi boskilar orasidagi pauzaning katta-kichikligini ham sozlash mumkin.

Ma'lum bir vaqt mobaynida „sichqoncha“ni biror obyekt ustida ushlab turish bilan shu obyektning asosiy parametrlarini ko'rsatuvchi ma'lumotlar oynasini hosil qilish mumkin (1.33-rasm).

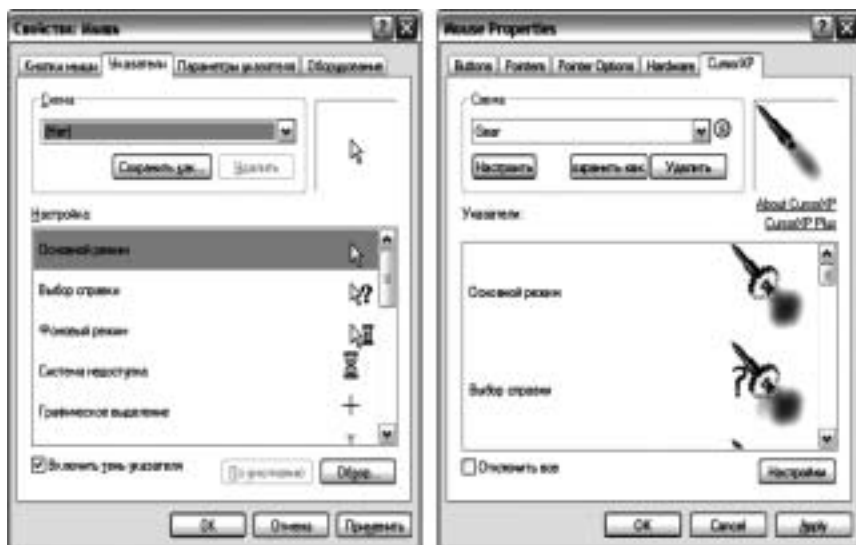
Ish jarayonining holatiga qarab, „sichqoncha“ning ko'rsatkichi turlicha bo'lishi mumkin. Windows XP operatsion

1.32-rasm.

1.33-rasm.

1.34-rasm.

tizimida standart oʻrnatilgan „sichqoncha“ koʻrsatkichlari bilan bir qatorda, Internetdan qoʻshimcha tarzda yuklangan maxsus koʻrsatkichlardan ham foydalanish mumkin (1.34-rasm).

1.2-jadvalda „sichqoncha“ning koʻrsatkichlaridan ayrim namunalar keltirilgan:

1.2-jadval

Ekrandagi shakli	Nomi	Vazifasi
	Asosiy koʻrsatkich	Asosiy holat. Windows qanday amal bajarilishini kutmoqda.
	Ma'lumot olish	Ixtiyoriy obyekt ustida bosib , u haqda ma'lumot olish mumkin.
	Qisman kutish holati	Windows bu paytda band, lekin biror buyruqni qabul qilishi mumkin.
	Kutish holati	Windows band va bu holatda boshqa buyruq berish mumkin emas.

	Taqiqlash holati	Tortib ko'chirilayotgan obyektни bu joyga tashlash mumkin emas.
	O'lchamni diagonal bo'yicha o'zgartirish	Oynaning o'lchamlarini diagonal bo'yicha kattalashtirish yoki aksincha.
	O'lchamni vertikal bo'yicha o'zgartirish	Oynaning o'lchamlarini vertikal bo'yicha kattalashtirish yoki aksincha.
	Obyektни siljitish	Kursorning bu holatida belgilangan obyektни boshqa joyga siljitish mumkin.
	Obyektни qirgish	Kursorning bu holatida belgilangan obyektning kerakli qismi kesib olinadi.
	Matnni belgilash	Matn kiritish mumkin bo'lgan maydonda kursor shu ko'rinishda bo'ladi.

7. Ma'lumotlardan nusxa olish va ko'chirish

Ma'lumotlarning joyini o'zgartirish yoki ularni ko'chirish imkoniyati nafaqat bir hujjat ichida, balki hujjatlar orasida ham, shuningdek, turli ilovalarning hujjatlari orasida ham mavjud. Buning uchun **Almashinuv buferi** deb ataluvchi vaqtinchalik xotira qismidan foydalaniladi.

1. **Вырезать** buyrug'i ma'lumotni birlamchi holatidan yo'q qilib, **Almashinuv buferiga** joylashtiradi.

2. **Копировать** buyrug'i esa ma'lumotni o'z joyida qoldirib, faqat uning nusxasini **Almashinuv buferiga** joylashtiradi.

Ma'lumotni ko'chirish yoki nusxa olish quyidagi tartibda amalga oshiriladi:

1. Ko'chirish yoki nusxa olish kerak bo'lgan ma'lumot tanlanadi.

2. **Вырезать** yoki **Копировать** orqali ma'lumot **Almashinuv buferiga** joylanadi.

3. Kursor ma'lumotni joylashtirish kerak bo'lgan joyga qo'yiladi.

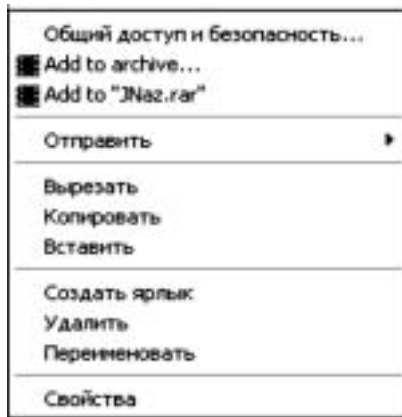
4. **Вставить** buyrug‘ini tanlanadi. Bu buyruq ma’lumotni **Almashinuv buferidan** yangi joyga ko‘chiradi.

Kesish, Nusxa olish, Qo‘yish buyruqlarini 1.3-jadvalda keltirilgan usullardan birini ishlatish orqali bajarish mumkin.

1.3-jadval

Usul	Menyu	Asboblari paneli	Klaviatura
Kesish	Правка, Вырезать		Ctrl + X
Nusxa olish	Правка, Копировать		Ctrl + C
Qo‘yish	Правка, Вставить		Ctrl + V

Yuqorida ko‘rsatilgan buyruqlarga, shuningdek, kontekst menyu orqali ham murojaat qilish mumkin. Ko‘chirilishi yoki nusxa olinishi lozim bo‘lgan obyektning ustiga o‘ng tugma bosiladi, natijada paydo bo‘lgan buyruqlar to‘plamidan mosini tanlash xuddi yuqoridagi tartibda amalga oshiriladi (1.35-rasm).

1.35-rasm.

1.2-§. Windowsda fayllarni boshqarish

Windows da kompyuterdagi fayl tizimini boshqarib turuvchi ikki asosiy ilova bor. Bular: **Мой компьютер** va **Проводник** dasturlaridir.

1. Mening kompyuterim dasturi

Mening kompyuterim (Мой компьютер) dasturi kompyuterdagi disklar, papkalar, fayllar, shuningdek, **Boshqaruv paneli**

Мой компьютер

Файл Избранное Вид Избранное Сервис Справка

Назад Панель задач Панель Настройка панели задач Настройка панели задач Настройка панели задач Настройка панели задач

Адрес: Мой компьютер

Документы - Shola Документы - XLMOTUN

Жесткие диски

Локальный диск (C:) Посетительный диск (D:)

Устройства со съемными носителями

Диск 3,5 (A:) FRAGMENTS LITE

Мой компьютер oynasini ochganda fayllar tizimining yuqori darajasi ko'rsatiladi. Hamma kirish mumkin bo'lgan disklar kulrang obyektlar tarzida, qolgan resurslar sariq papkalar ko'rinishida bo'ladi.

Agar ilova obyektining ustiga bosilsa, u ishga tushadi. Agar obyekt hujjat bo'lsa, shu hujjatga mos ilova va hujjat ochiladi.

Назад · · Поиск Папки

28

tugmasi bir daraja tepaga o'tishni amalga oshiradi. Bu tugma o'rniga klaviaturadan **Backspace** tugmasini bosish mumkin.

tugmasi yordamida kerakli faylni qidirish oynasini chaqirish mumkin.

tugmasi bosilsa, **Мой компьютер** oynasi **Проводник** dasturining oynasiga o'zgaradi.

tugmasi yordamida tanlangan obyekt olib tashlanadi.

tugmasi oxirgi bajarilgan ishni bekor qilish imkonini beradi.

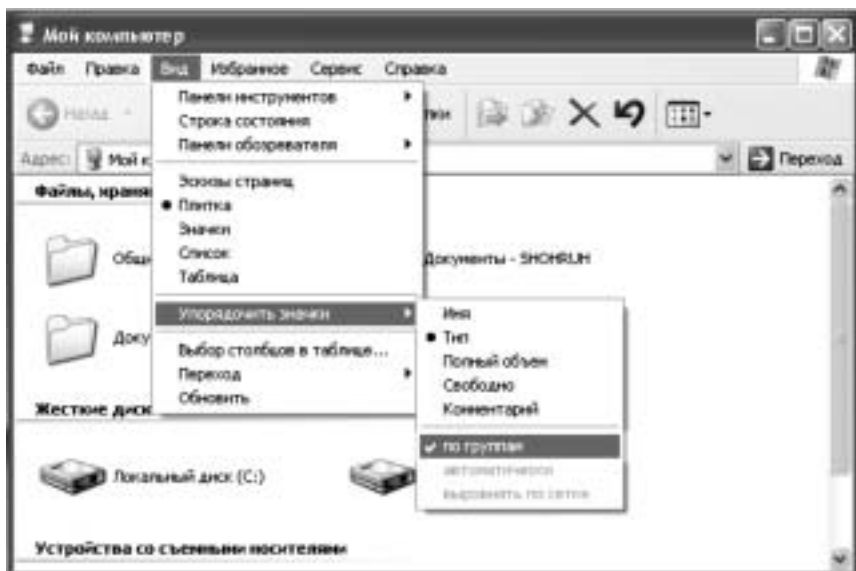
Asboblar panelidagi **Адрес** oynasi turli disklar va papkalarga o'tishning muqobil usuli hisoblanadi. „**Pastga**“ ko'rsatkichi bosilganda disk va papkalar ko'rsatiladi. Undan kerakli obyekttni tanlab, shu obyektga tez o'tishni ta'minlash mumkin.

Ko'rib chiqish turlari

Siz oyna ichidagi obyektlarning ko'rinish usulini o'zgartirishingiz mumkin. Bu ishni **Вид** menyusi yoki **Панель инструментов**dagi tugmasi orqali amalga oshirish mumkin (1.4-jadval).

1.4-jadval

Плитка	Papka va hujjatlarni gorizontal satrlar shaklida tartiblashtiradi va ularni yirik ikonkalar tarzida joylashtiradi.
Значки	Papka va hujjatlarni gorizontal satrlar shaklida tartiblashtiradi va ularni kichik ikonkalar tarzida ko'rsatadi.
Список	Papka va hujjatlarni vertikal ustun shaklida tartiblashtiradi va ularni kichik ikonkalar tarzida ko'rsatadi.
Таблица	Papka va hujjatlarni vertikal ustun shaklida, har bir obyekt uchun qo'shimcha ma'lumot bilan tartiblashtiradi (nomi, turi, o'lchami va hosil qilingan vaqti).
Эскизы страниц	Papka va hujjatlarni yirik ikonkalar shaklida joylashtiradi. Bunda ayrim fayllarning ichki qismini, masalan, rasmlarni kichraytirilgan holda ko'rish mumkin.

1.38-rasm.

Fayllar tizimini ekranda nomi, turi, hajmi va boshqa xususiyatlari bo'yicha saralangan holatda ko'rish mumkin. Buning uchun **Вид**, **Упорядочить значки** buyruqlari orqali saralash usulini o'zgartirish lozim (1.38-rasm).

2.Проводник dasturi

Проводник dasturi **Мой компьютер** dasturi asosida ishlaydi va disk, papka hamda fayllar mundarijasini ko'rib chiqish uchun ishlatiladi. Shuningdek, disklardan nusxa olish, ko'chirish, formatlash, fayllarni boshqarishning boshqa masalalari bilan shug'ullanadi.

Проводник quyidagi usullardan biri bilan ochilishi mumkin:

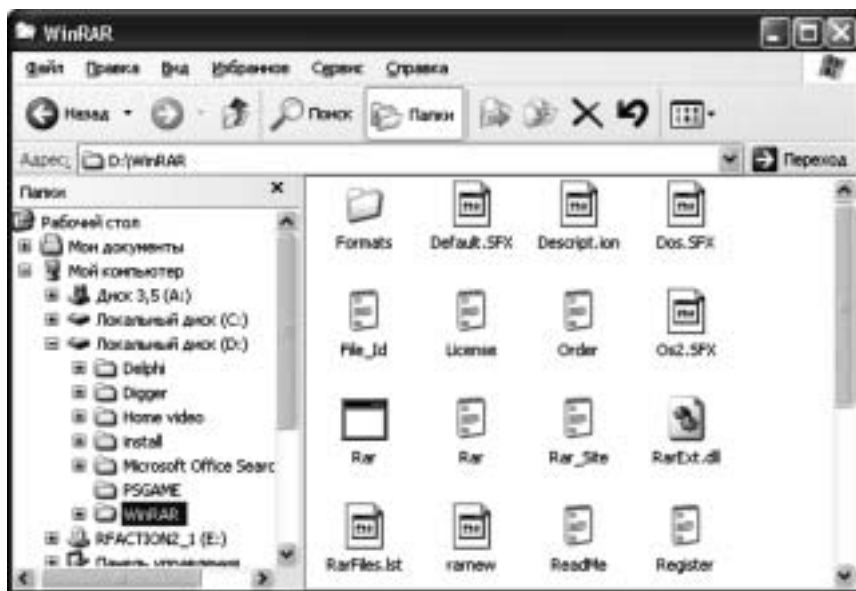
1. **Пуск** menyusidan **Все программы, Стандартные, Проводник** tanlanadi.

2. „Sichqoncha“ning o'ng tugmasini xohlagan papka yoki disk ustiga bosib, kontekst menyudan **Проводник** tanlanadi.

Проводник ni tez ochish uchun, xohlagan disk yoki papka tanlanadi va **Shift** tugmachasini bosib turgan holda ikki marta obyekt ustiga bosiladi.

Проводник oynasi ikki qismdan iborat (1.39-rasm):

1. **Папки** qismi oynaning chap tomonida kompyuter diskleri, papkalari va fayllarini ko'rsatib turuvchi iyerarxik tizimni aks ettiradi.

1.39-rasm.

2. Mundarija qismi oynaning o'ng tomonida disk yoki papkaning mundarijasini ko'rsatib turadi. Bu disk yoki papka chap tomondagi tizimdan tanlanadi. Boshqa disk yoki papka mundarijasini ko'rib chiqish uchun uni tizimdan tanlash kerak bo'ladi va uning mundarijasi o'ng tomonda aks etadi.

Oynaning **Папки** qismidagi ayrim papkalar oldida „+“ belgisi turadi. Bu belgi ularning ichida ham papkalar bor ekanligini bildiradi.

1. Asosiy papka mundarijasidagi ichki papkalarni ekranning chap tomonida ko'rsatish uchun „+“ belgisiga bir marta „sichqoncha“ning chap tugmasini bosish kerak. „+“ belgisi „—“ belgisiga o'zgaradi va o'sha papkaning hamma ichki papkalari **Папки** oynasida ko'rsatiladi.

2. Yana avvalgi holatga qaytish uchun „—“ belgisini bosish.

Проводник oynasining mundarija qismida obyektни ochish uchun uning ustiga ikki marta bosiladi.

1. Agar obyekt papka bo'lsa, papkaning mundarijasi ochiladi.

2. Agar obyekt ilova bo'lsa, u ishga tushadi.

3. Agar obyekt hujjat bo'lsa, kerakli ilovadagi hujjat ochiladi.

3. Fayllarni boshqarish

❖ Papka hosil qilish

Papka hosil qilish uchun:

1. Yangi papka hosil qilish kerak bo'lgan joyda kursor joylashtiriladi.

2. **Файл** menyusiga kirib, **Создать** va **Папку** tanlanadi.

3. Yoki yangi papka hosil qilinishi kerak bo'lgan papka ichida, oynaning bo'sh joyida „sichqoncha“ning o'ng tugmasi bosiladi va kontekst menyudan **Создать, Папку** tanlanadi.

4. Papkaning nomi teriladi va **Enter** bosiladi.

Papkaning nomida 255 tagacha harf, raqam va belgilarni kiritish mumkin, lekin : “ / \ * ? < > belgilaridan foydalanish mumkin emas.

Hujjatlarni hosil qilish uchun yuqorida keltirilgan usullarni qo'llash mumkin. Papkani tanlash o'rniga, hosil qilinishi kerak bo'lgan hujjat turi tanlanadi. Hujjat turlari kompyuterda joylashgan ilovalarga asoslangan. Hujjat nomlangandan so'ng, kerakli ilovani ishga tushirish va hosil qilingan hujjatni ochish uchun hujjat ikonkasiga ikki marta bosiladi.

❖ Fayllarni ko'chirish va ulardan nusxa olish

Papka va fayllarni ko'chirish yoki ulardan nusxa olishning bir necha usuli mavjud. Bu amallar **Мой компьютер** va **Проводник** oynalarida bir xilda bajarilishi mumkin.

Fayllarni ko'chirish yoki ulardan nusxa olish uchun, **Drag & Drop (sudra va tashla)** usuli ishlatiladi. Buning uchun manba va adresat holati ekranda ko'rinarli bo'lishi kerak. Bu amalni **Проводник** dasturi orqali bajarish juda oson, chunki **Папки** qism oynasi hamma darajalarni ko'rsatib turadi. **Мой**

компьютер oynasida agar tugmasi bosilib, oynaning ko'rinishi o'zgartirilmagan bo'lsa, **Drag & Drop** usulini ishlatish uchun ikkita oyna ochish lozim: birinchi oyna ko'chirilayotgan obyektning hozirgi holatini ko'rsatib turadi; ikkinchi oyna esa obyekt uchun yangi manzilni ko'rsatib turadi.

Obyektni tanlanadi va uni kerakli disk yoki papkaga ko'chirish uchun „sichqoncha“ning chap tugmasini bosgan holda obyekt manzil bo'yicha ko'chiriladi. Obyektning ko'chirilgan yoki undan nusxa olinganligi obyekt va adresatning holati bilan bog'liq. Agar

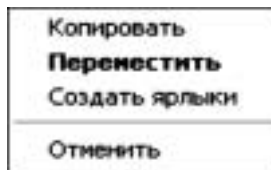
Drag & Drop usulini qo'llashda ayrim tugmachalar ushlab turilsa, natija o'zgarishi mumkin (1.5-jadval).

1.5-jadval

Usul	Bir disk papkalari orasida	Turli disklar orasida
Drag & Drop	Ko'chirish	Nusxa olish
Shift + Drag & Drop	Ko'chirish	Ko'chirish
Ctrl + Drag & Drop	Nusxa olish	Nusxa olish

Agar siz klaviaturani „sichqoncha“ bilan ishlatishni xohlamasangiz yoki qaysi tugmachani ishlatish kerakligini eslay olmasangiz, har doim **Drag & Drop** usulini „sichqoncha“ning o'ng tugmasi orqali amalga oshirishingiz mumkin.

Bu holda paydo bo'ladigan kontekst menyu sizga qanday ishni amalga oshirish kerakligi haqida maslahat beradi. Qalin belgi bilan ko'rsatilgan bo'lim **Drag & Drop** usuli bilan „sichqoncha“ning chap tugmasi bosilganda amalga oshiriladigan buyruqdir (1.40-rasm).

1.40-rasm.

Papka va fayllarni ko'chirish yoki ulardan nusxa olishni **Almashinuv buferi** yordamida yuqorida ko'rsatib o'tilgan yo'llardan biri bilan ham bajarish mumkin:

1) **Правка, Вырезать (Копировать)** va yangi manzilda **Правка, Вставить** orqali;

2) uskunalar qatoridagi **Вырезать, Копировать** va **Вставить** tugmachalari orqali;

3) Kontekst menyu orqali;

4) **Ctrl+X, Ctrl+C** va **Ctrl+V** tugmachalar uyg'unligi orqali;

5) obyektlardan yumshoq diskka tez nusxa olish uchun **Отправить** buyrug'ini kontekst menyudan tanlash orqali;

❖ **Obyektlarning nomini o'zgartirish**

Obyektning nomini **Мой компьютер** yoki **Проводник** dasturida o'zgartirish uchun:

1. Obyekt tanlanadi, yana bosiladi (yoki F2 tugmachasi) va 255 ta belgigacha bo'lgan yangi nom teriladi. **Enter** bosiladi.

2. Kontekst menyudan **Переименовать** buyrug'i tanlanadi. Yangi nom teriladi va **Enter** bosiladi.

Ikki marta bosishni hujjat va ilovani ishga tushiruvchi ikkita qisqa birlamchi bosish bilan adashtirmaslik losim. Faylning nomini o'zgartirishda ogoh bo'lish, fayl kengaytmasini o'z holicha saqlab qolish mumkin. Kengaytma nuqtadan keyin keluvchi uch belgidan iborat bo'lib, fayl bilan bog'liq bo'lgan ilovani bildiradi.

❖ Obyektlarni tanlash usullari

Bir vaqtning o'zida bir necha obyektlarni ko'chirish, ulardan nusxa olish yoki ularni o'chirish mumkin. Bu amalni bajarish uchun dastlab obyektlar tanlangan bo'lishi kerak. Obyektlarni turli yo'llar bilan tanlash mumkin. Bunday usullardan biri klaviatura va „sichqoncha“ni birgalikda ishlatishdan iborat.

• Yonma-yon joylashgan bir nechta obyektни tanlash

1. Diapazondagi birinchi obyekt „sichqoncha“ning chap tugmasi bilan bosiladi.

2. **Shift** tugmachasini ushlab turib, diapazon oxiridagi obyekt ustiga bosiladi. Shunday qilib, butun diapazon tanlanadi.

2. Har xil joylarda turgan bir nechta obyektни tanlash

1. „Sichqoncha“ning chap tugmasini bosib turib, birinchi obyekt tanlanadi.

2. **Ctrl** tugmachasini ushlab turib, har bir obyekt ustiga „sichqoncha“ning chap tugmasi bosiladi.

3. **Ctrl** hamma obyektlar tanlab bo'linmaguncha qo'yib yuborilmasligi losim.

4. Fayllarni arxivlash

Fayllarni bir joydan ikkinchi joyga ko'chirishda, qulaylik uchun uning hajmi kamaytiriladi, ya'ni arxivlanadi. Bunda faylning turiga qarab uning hajmi bir necha marta kichiklashadi va bu katta fayllarni ham kichkina diskarga yozish imkonini beradi. Shuningdek, arxivlash vaqtincha ishlatilmayotgan fayllarni arxivlab qo'yib, diskda ko'proq bo'sh joy hosil qilish va shu bilan diskdan samarali foydalanish imkonini ham beradi. Arxivlovchi dasturlardan biri bu **WinRAR** dir. Agar kompyuterga ushbu dastur o'rnatilgan bo'lsa, undan **Проводник** oynasida samarali foydalanish mumkin.

Arxivlanishi lozim bo‘lgan obyektning ustiga „sichqoncha“ning o‘ng tugmasi bosiladi, natijada kontekst menyu paydo bo‘ladi. 1.41-rasmdan ko‘rinib turibdiki, bu menyuda arxivlashga oid ikkita buyruq bor:

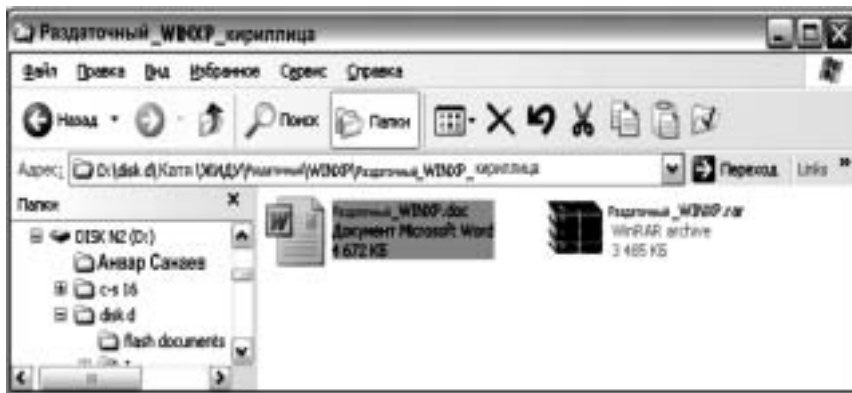
1. **Добавить в архив „файл nomi.rar“** — bu buyruq natijasida tanlangan fayl nomida arxiv fayl hosil bo‘ladi va u joriy fayl joylashgan papkada joylashadi (1.42-rasm).

2. **Добавить в архив...** — bu buyruq natijasida joriy faylni arxivlab, oldindan mavjud bo‘lgan biror arxiv faylga qo‘shish yoki uni alohida nom bilan diskning ixtiyoriy joyida saqlash imkoniyati mavjud bo‘ladi (1.42-rasm). Shuningdek, 1.43-rasmdagi muloqot oynasi orqali arxiv fayl uchun kerakli parametrlarni, jumladan, uning siqilish turini, formatini, o‘lchamini va h.k.ni o‘rnatish mumkin.

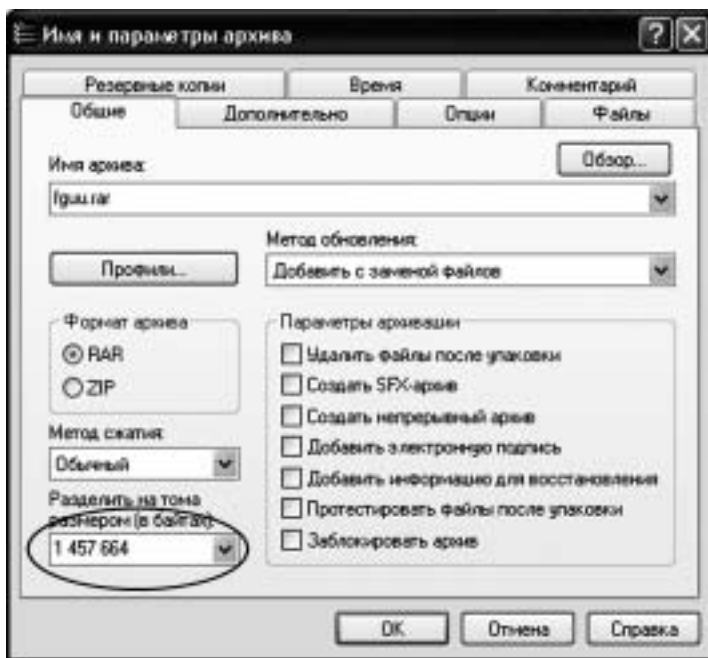
Arxiv faylning formati RAR yoki ZIP bo‘lishi mumkin. Bu formatlar ayrim xossalari bilan bir-biridan farq qiladi. Masalan,

1.41-rasm.

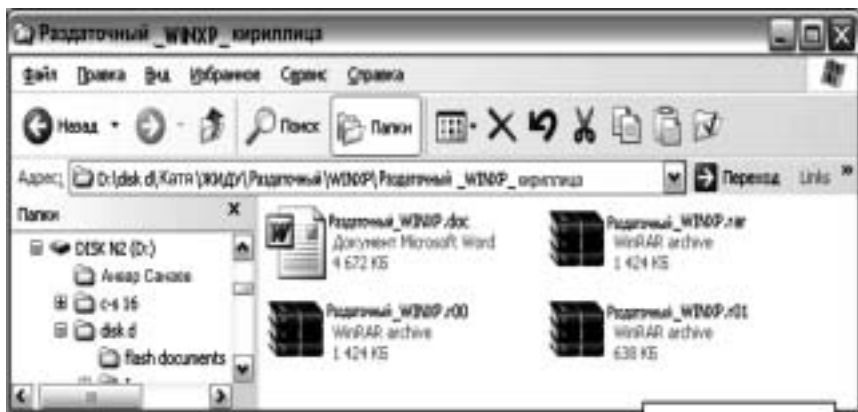

1.42-rasm.

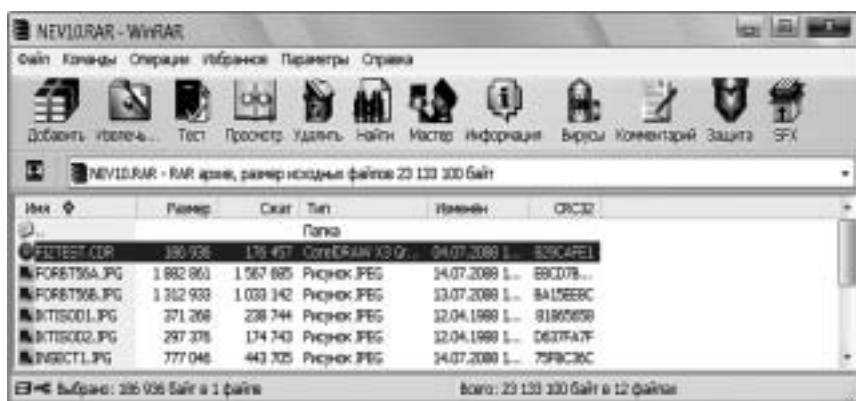

1.43-rasm.

agar fayl 3,5 duymli, 1,44 MBt o'lchamli diskka yozishga mo'ljallangan bo'lsa faylni tomlab (bo'laklarga bo'lib) arxivlash lozim. Buning uchun faylni arxivlash muloqot oynasida uning o'lchamini ko'rsatish kifoya (1.43-rasm). Masalan, 1.44-rasmdagi fayl uchta tomli arxiv faylga ajratildi. Ularning nomlari ham, mos ravishda, „fayl nomi.rar“, „fayl nomi.r00“, „fayl nomi.r01“

1.44-rasm.

1.45-rasm.

1.46-rasm.

va h.k., endi ularni alohida-alohida disklarga yozib olish mumkin. Bu xossa faqat RAR formatdagi arxivlashda mavjud bo'lib, ZIP formatda tomlab arxivlash mumkin emas.

Arxiv faylni arxivlangan holatida ishlatish mumkin emas. Undan foydalanish uchun arxiv faylni arxivdan ochib olish lozim. Buning uchun arxiv faylning ustiga „sichqoncha“ning chap tugmasi ikki marta bosiladi va natijada 1.45-rasmdagi muloqot oynasi paydo bo'ladi.

Oynaning quyi qismida arxiv fayldagi fayllar ro'yxati paydo bo'ladi. Bu fayllar ichidan ochilishi lozim bo'lgan fayl tanlanadi va oynaning yuqori qismidagi **Извлечь в** tugmasi bosiladi (1.45-rasm). Natijada paydo bo'lgan keyingi muloqot oynasi (1.46-rasm) orqali ochilishi lozim bo'lgan faylni diskning qaysi papkasida ochishni ko'rsatish, shuningdek, arxivdan ochilish parametrlarini o'rnatish mumkin.

1.47-rasm.

Arxivlangan faylni, shuningdek, uning ustiga „sichqoncha“ning o'ng tugmasini bosib, hosil bo'lgan kontekst menyudan mos buyruqni tanlab ham ochish mumkin (1.47-rasm). Bunda:

1. **Извлечь в текущую папку** — bu buyruq natijasida tanlangan arxiv fayl joriy fayl joylashgan papkada shu nom bilan ochiladi.

2. **Извлечь в „парка nomi“** — bu buyruq natijasida tanlangan arxiv fayl joriy fayl nomidagi papkada shu nom bilan ochiladi.

3. **Извлечь файлы...** — bu buyruq natijasida tanlangan arxiv faylni diskning ixtiyoriy joyida ochish parametrlarini o'rnatishga imkon beruvchi muloqot oynasi paydo bo'ladi.

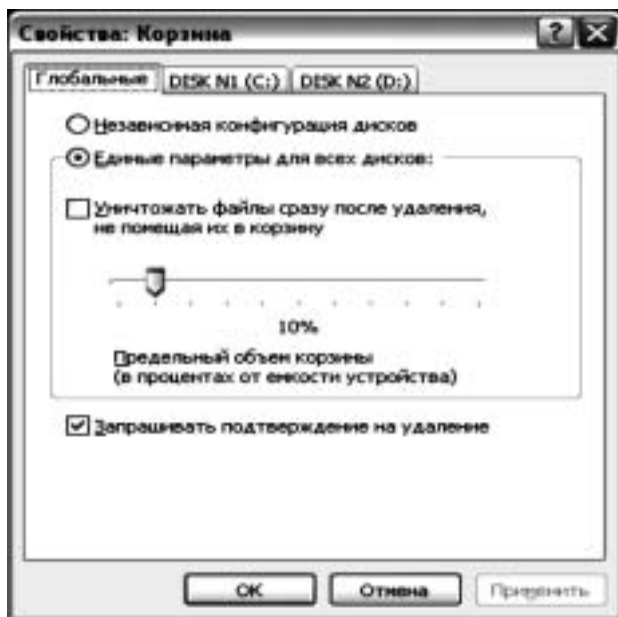
Agar fayl tomlab arxivlangan bo'lsa, uni ochish jarayonida barcha arxiv tomlarining bo'lishi talab etiladi. Agar arxiv faylning ichida bir qancha fayllar bo'lib, ulardan birortasinigina ochish talab etilsa va bu fayl arxivning biror tomiga to'liq joylashgan bo'lsa, arxivning shu tomidan joriy faylnigina ochish mumkin.

5. Obyektlarni o'chirish

Siz xohlagan vaqtingizda keraksiz papka va hujjatlarni o'chirishingiz mumkin.

O'chirilishi kerak bo'lgan obyekt tanlanadi, keyin quyida keltirilgan usullardan biri qo'llaniladi:

- **Файл** menyusidan **Удалить** buyrug'i tanlanadi.
- Kontekst menyusidan **Удалить** tanlanadi.

1.48-rasm.

- Klaviaturadagi **Delete** tugmachasi bosiladi.

Hamma hollarda dialoglar oynasi o'chirishga rozilik so'raydi. Hujjatning boshqa kerak emasligini aniq bo'lsa **OK** tugmasi bosiladi, natijada o'chirilgan fayl **Корзина** deb ataluvchi maxsus papkaga borib tushadi.

Корзина papkasining xossalari ish stolidagi shu obyekt ustiga o'ng tugmani bosib hosil qilingan xossalar oynasi orqali o'rnatiladi. Odatda, uning hajmi umumiy disk hajmining 10% miqdorida bo'ladi, lekin bu miqdorni kamaytirish yoki, aksincha, ko'paytirish mumkin. Agar **Корзина** o'chirilgan obyektlar bilan to'lsa va yana fayllarni o'chirish davom ettirilsa, avval o'chirilgan fayllar korzinadan yo'q qilinadi va ularning o'rniga keyingilari kelib tushadi. **Корзина** dan chiqib ketgan fayllarni tiklab bo'lmaydi. Shuning uchun **Корзина** ni vaqt-vaqti bilan tozalab turish maqsadga muvofiqdir. Bundan tashqari, **Корзина** ning hajmi umumiy disk hajmiga kirib, keraksiz fayllar ham ancha joy egallab yotishi va kompyuter ishini ancha sekinlatishi mumkin. Buning uchun **Корзина** ning oynasidan foydalanib, undagi fayllarni ko'rib chiqish va tozalash mumkin (1.49-rasm). O'ylaymizki, bunday ko'rinishdagi oynada ishlash endi sizga qiyinchilik tug'dirmaydi.

1.49-rasm.

Agar fayl yanglishib o'chirib tashlangan bo'lsa, uni qayta tiklash imkoniyati mavjud. Buning uchun **Корзина** oynasidagi **Файл** bo'limidan **Восстановить** buyrug'ini berish kifoya, natijada tanlangan fayl o'zining eski joyiga tiklanadi. **Восстановить все объекты** buyrug'i esa barcha obyektlarni tiklash imkonini beradi.

Agar obyekt o'chirilayotganda **Delete** buyrug'i o'rniga **Shift+Delete** buyrug'i berilsa fayl **Корзина** ga jo'natilmasdan to'g'ridan to'g'ri yo'q qilinadi. Bu buyruqni berishga juda ehtiyot bo'lish lozim, chunki o'chirilgan hujjatni boshqa tiklab bo'lmaydi.

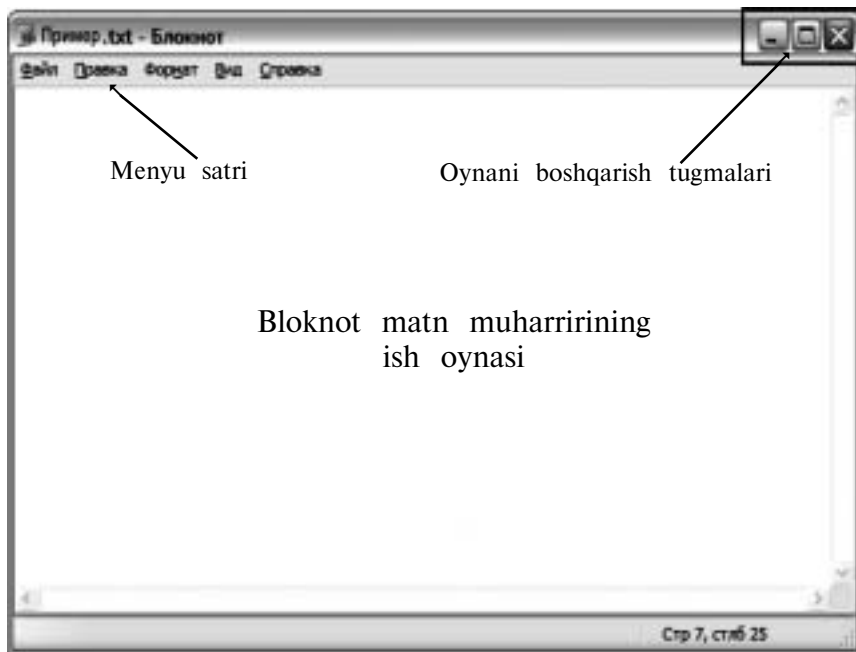
1.3-§. Windowsning standart dasturlari

1. Блокнот matn muharriri

Блокнот matn muharriri Windows operatsion tizimining eng sodda dasturlaridan biri bo'lib, u matnlarni kiritish, ularni formatlash, printerda chop etish va fayl sifatida xotiraga yozib qo'yish imkoniyatlariga ega. **Блокнот** muharriridan, ko'pincha, TXT kengaytmali matnli fayllarni ko'rish va tahrirlashda foydalaniladi, lekin aksari foydalanuvchilar uni **web**- sahifalar tayyorlashning eng sodda yordamchisi sifatida bilishadi.

❖ **Блокнот** muharririning oynasi.

1.50-rasmda **Блокнот** muharririning oynasi keltirilgan:

1.50-rasm.

Matn klaviatura yordamida oynaning ish maydoniga kiritiladi. Agar hujjatning birinchi qatorida birinchi pozitsiyadan boshlab .LOG (nuqta va katta harflar bo'lishi shart) kengaytmasi kiritilsa va hujjat shu ko'rinishda saqlansa, bu hujjatning keyingi har bir ochilishida hujjat oxiriga kompyuterdagi joriy sana va vaqt qo'yiladi (1.51-rasm).

Kiritilgan matnning ko'rinishini (o'lchamini, rangini, kattaligini va ko'rinish stilini) o'zgartirish *matnni formatlash* deb ataladi. Kiritilgan harf, belgi va sonlar to'plami umumiy qilib *shrift* deb ataladi. Matnni formatlashda **Format**, **Shrift** buyruqlaridan foyda-

1.51-rasm.

1.52-rasm.

lanish lozim. Hosil bo'lgan muloqot oynasida (1.52-rasm) kerakli parametrlar o'rnatiladi, ya'ni mavjud ro'yxatdan shriftning turi, o'lchami va ko'rinish stili, mos ravishda, tanlanadi. Natijada kiritilgan barcha matnning ko'rinishi, mos ravishda, o'zgaradi. Matnning ayrim qismini, masalan, sarlavhani boshqacha ko'rinishda formatlash mumkin emas.

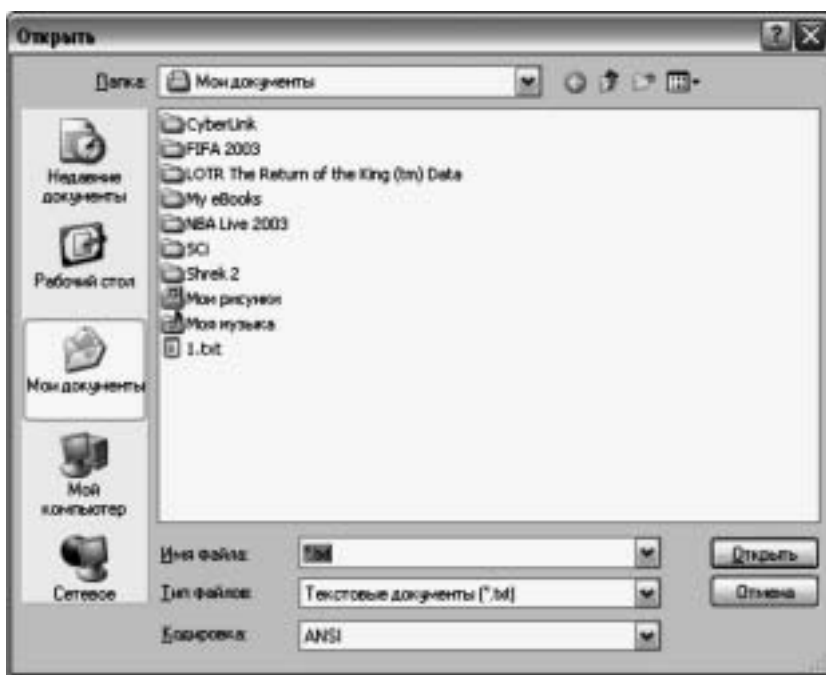
❖ **Файллар билан ишлаш**

Блокнот matn muharririda fayllar ustida ishlash uchun menyuning **Файл** bo'limidan foydalaniladi. Quyida ushbu menyu bo'limidagi buyruqlar keltirilgan.

- **Создать (Ctrl+N)** — yangi fayl yaratish. Bu buyruq natijasida ekranda joriy faylni saqlash yoki saqlamaslikni so'rovchi muloqot oynasi paydo bo'ladi va javob natijasiga ko'ra bu fayl saqlab yoki saqlanmasdan yopiladi hamda ekranda yangi hujjat oynasi paydo bo'ladi.

Е s l a t m a : **Блокнот** matn muharririda bir paytda faqat birgina hujjat oynasi bilan ishlash mumkin.

- **Открыть (Ctrl+O)** — xotiradagi mavjud faylni ochish. Agar ekrandagi joriy hujjatga o'zgartirish kiritilgan bo'lsa, bu buyruq natijasida ekranda joriy faylni saqlash yoki saqlamaslikni

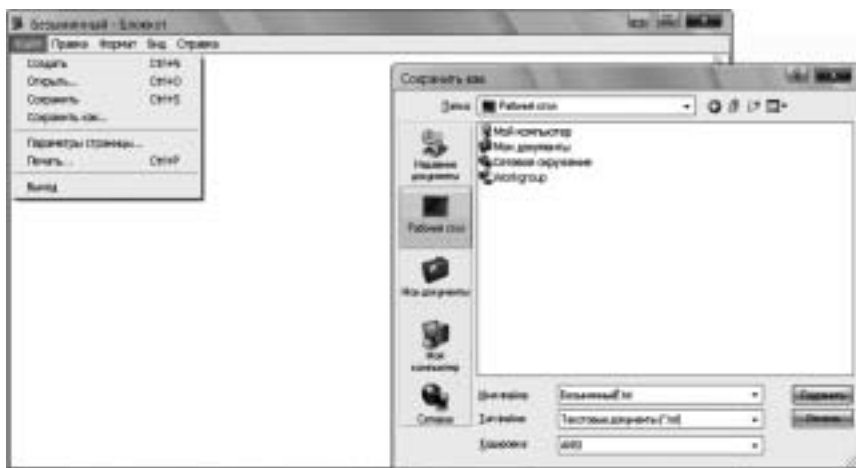
1.53-рasm.

so'rovchi muloqot oynasi paydo bo'ladi va javob natijasiga ko'ra bu fayl saqlab yoki saqlanmasdan yopiladi hamda ekranda xotiradagi mavjud fayllardan birini ochish uchun tanlash imkonini beruvchi muloqot oynasi paydo bo'ladi (1.53-rasm).

Bu muloqot oynasining **Папка** bo'limidan fayl joylashgan kerakli papka tanlanadi. Natijada uning quyi qismida shu papkada joylashgan ichki papkalar va matnli (TXT kengaytmali) fayllarning ro'yxati paydo bo'ladi. Ular ichidan kerakli faylni tanlash yoki uning nomini oynaning quyi qismida joylashgan **Имя файла** qatoriga yozib, **Открыть** tugmasini bosish bilan kerakli faylni ochish mumkin.

- **Сохранить (Ctrl+S)** — joriy fayldagi o'zgarishlarni saqlash.
- **Сохранить как...** — joriy faylni yangi nom bilan yangi joyda saqlash. Bu buyruq natijasida ekranda 1.54-rasmdagi muloqot oynasi paydo bo'ladi.

Bu muloqot oynasining **Папка** bo'limidan fayl joylashishi kerak bo'lgan papka tanlanadi. Faylning nomini oynaning quyi qismida joylashgan **Имя файла** qatoriga yozib, **Сохранить** tugmasini bosish bilan kerakli fayl xotiraga saqlanadi.

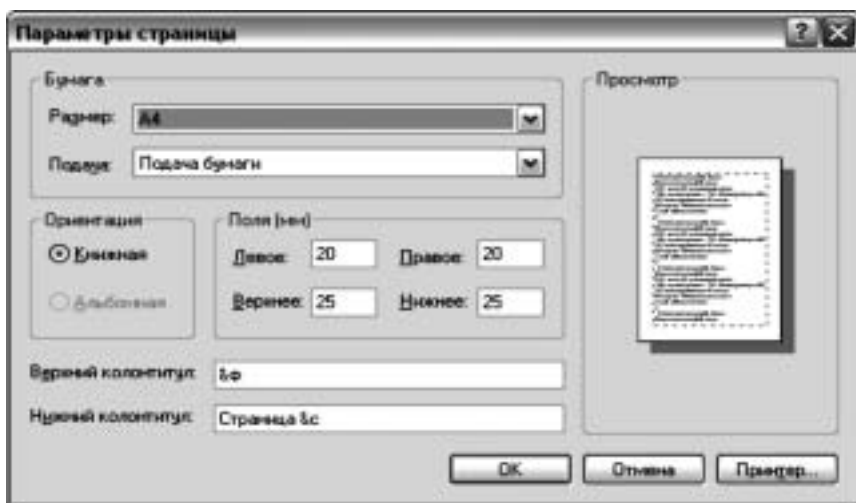

1.54-rasm.

• **Параметры страницы** — bu buyruq yordamida faylni printerda chop etishdan oldin kerakli parametrlarni oʻrnatish mumkin. Buyruq natijasida 1.55-rasmdagi muloqot oynasi paydo boʻladi.

Bu oynaning **Бумага** boʻlimida qogʻozning kerakli oʻlchami tanlanadi.

Ориентация boʻlimida qogʻozning boʻyi boʻyicha (**Книжная**) yoki eni boʻyicha (**Альбомная**) chop etilishi koʻrsatiladi.

1.55-rasm.

Поля bo'limida qog'ozning chap, o'ng, quyi va yuqori qismlaridan qanchadan joy tashlash lozimligi ko'rsatiladi.

Верхний колонтитул va **нижний колонтитул** bo'limlarida esa mos qiymatlar kiritiladi. Kolontitul bu hujjatning har bir sahifasida takrorlanib keluvchi matn yoki belgilar yig'indisi bo'lib, u hujjatning nomi, sahifaning nomeri yoki joriy sana va vaqt bo'lishi mumkin. 1.5- jadvalda ushbu qatorlarda turishi mumkin bo'lgan qiymatlar keltirilgan.

1.5-jadval

Natija	Parametr
Faylning nomini qo'yish	&Ф
Joriy sanani qo'yish	&Д
Kompyuter vaqti bo'yicha vaqtni qo'yish	&В
Sahifa nomerini qo'yish	&С
Ampersand belgisini qo'yish (&)	&&
Yuqori kolontitulni chapga, markazga yoki o'ng chegaraga tekislash	&л, &ц yoki &п

• **Печать (Ctrl+P)** — joriy faylni chop etish uchun printerga uzatish. Ushbu buyruq natijasida 1.56-rasmdagi muloqot oynasi paydo bo'ladi:

Выберите принтер bo'limidan kerakli printerning nomi tanlanadi.

Диапазон страниц bo'limida chop etilishi lozim bo'lgan sahifalar ko'rsatiladi:

Все — barcha sahifalar;

Выделение — belgilangan matn qismi;

Текущую страницу — kursor joylashgan sahifa;

Страницы 1, 3 (birinchi va uchinchi) yoki **страницы 1—3** (birinchi sahifadan uchinchi sahifagacha barchasi) va h.k.

1.56-rasm.

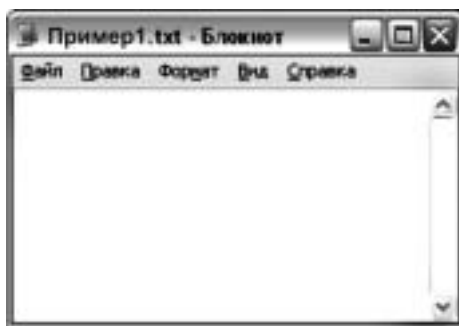
Число копий bo'limida hujjat necha nusxada chop etilishi lozimligi ko'rsatiladi.

Kerakli parametrlar tanlangandan so'ng **Печать** tugmasi bosiladi.

Формат, Перенос по словам buyrug'ini qo'llab, matnning oynaning o'lchamiga mos ravishda o'zgarishini ta'minlash mumkin (rasmga e'tibor bering). Bu xossa matnning ekranda o'qilishini qulaylashtiradi, lekin chop etishdagi parametrlarini o'zgartirmaydi (1.57, 1.58-rasmlar).

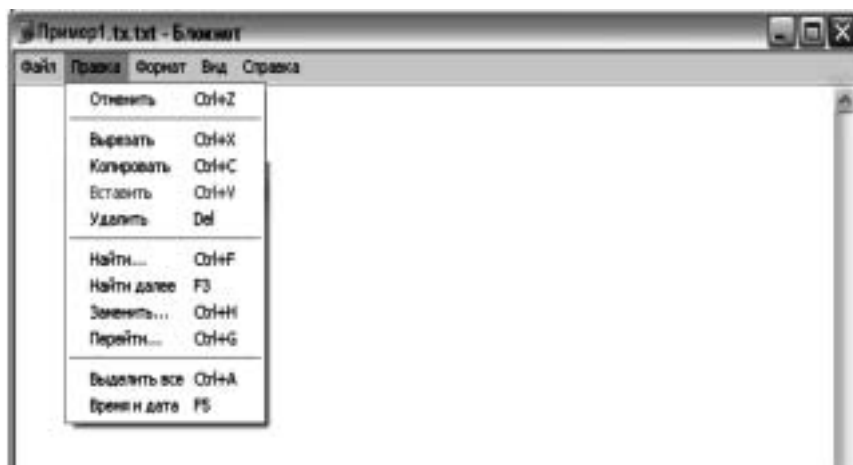
1.57-rasm.

1.58-rasm.

❖ **Matn bo‘lamlari bilan ishlash**

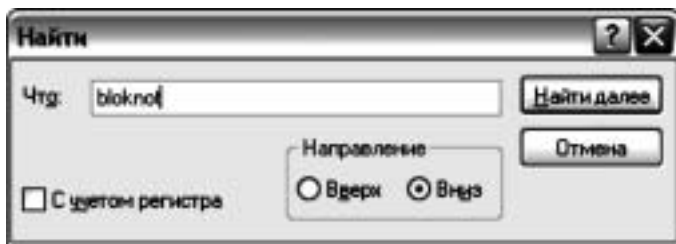
Ajratilgan matn bo‘lamlari bilan ishlashda, asosan, menyuning **Правка** bo‘limidan foydalaniladi (1.59-rasm). Matnning biror bo‘lagini tanlashda „sichqoncha“dan yoki klaviaturadan foydalanish mumkin. Matn bo‘laklarini belgilash usullari **Windows** ning barcha dasturlari uchun umumiy bo‘lib, quyidagi jadvalda ulardan ayrimlari keltirilgan.

1.59-rasm.

Matn bo‘lagi ajratib oligandan so‘ng menyuda shu matn ustida bajarish mumkin bo‘lgan amallar faollashadi. Jumladan:

- **Вырезать (Ctrl+X)** — ajratilgan matn bo‘lagini yordamchi xotira(bufer)ga kesib olish.
- **Копировать (Ctrl+C)** — ajratilgan matn bo‘lagidan yordamchi xotira(bufer)ga nusxa olish.

1.60-rasm.

• **Вставить (Ctrl+V)** — buferdagi matn bo‘lagini kerakli joyga qo‘yish.

• **Удалить (Del)** — ajratilgan matn bo‘lagini o‘chirish.

Nusxa olish amalini bajarish uchun quyidagi ishlar ketma-ketligini bajariladi:

1) nusxa olinishi kerak bo‘lgan matn bo‘lagi biror usul bilan ajratiladi.

2) **Правка, Копировать** yoki **Ctrl+C** buyrug‘i bajariladi;

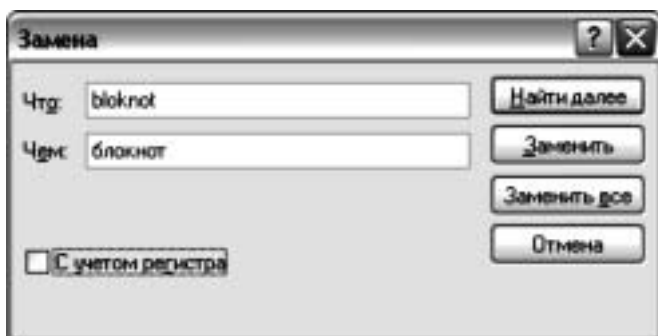
3) Курсор nusxa olinishi lozim bo‘lgan matn ustiga o‘rnatiladi;

4) **Правка, Вставить** yoki **Ctrl+V** buyrug‘i bajariladi.

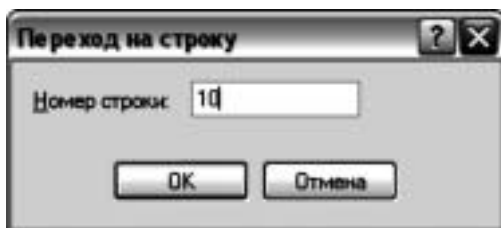
Matn bo‘lagini butunlay qirqib o‘tkazish uchun esa ikkinchi banddagi **Копировать** buyrug‘i o‘rniga **Вырезать** yoki **Ctrl+X** buyrug‘idan foydalaniladi.

Правка menyusida joylashgan **Найти (Ctrl+F)** buyrug‘i yordamida matn ichidagi biror so‘z yoki so‘z birikmasi qidiriladi. Ushbu buyruqdan so‘ng 1.60-rasmdagi muloqot oynasi paydo bo‘ladi. Bu oynaning **Что** bo‘limiga qidirilishi lozim bo‘lgan so‘z kiritiladi.

Направление bo‘limida esa qidirilayotgan so‘zning kursorga nisbatan joylashgan o‘rniga qarab **Вверх** yoki **Вниз** parametrlari o‘rnatiladi. **С учётом регистра** bo‘limi esa so‘zdagi katta-kichik harflarning hisobga olinish yoki olinmasligini anglatadi. Barcha

1.61-rasm.

1.62-rasm.

kerakli parametrlar o'rnatilgandan so'ng **Найти далее** tugmasi bosiladi. Natijada kursordan so'ng birinchi uchragan shu so'zning namunasi belgilab ko'rsatiladi. Yana **Найти далее** tugmasini yoki **F3** tugmasini bosib, bu so'zning boshqa mavjud namunalarni topish mumkin.

Правка menyusida joylashgan **Заменить (Ctrl+H)** buyrug'i yordamida matn ichidagi biror so'z yoki so'z birikmasini boshqa so'zga almashtirish mumkin. Ushbu buyruqdan so'ng 1.61-rasmdagi muloqot oynasi paydo bo'ladi.

Bu oynaning **Что** bo'limiga almashtirilishi lozim bo'lgan so'z kiritiladi.

Чем bo'limida esa ushbu so'z o'rniga kiritilishi lozim bo'lgan so'z yoziladi.

С учётом регистра bo'limi esa so'zdagi katta-kichik harflarning hisobga olinish yoki olinmasligini anglatadi. Barcha kerakli parametrlar o'rnatilgandan so'ng **Найти далее** tugmasi bosiladi. Natijada kursordan so'ng birinchi uchragan shu so'zning namunasi belgilab ko'rsatiladi. **Заменить** tugmasini bosib almashtirishni amalga oshirish mumkin. Yana **Найти далее** tugmasini yoki **F3** tugmasini bosib, bu so'zning boshqa mavjud namunalarni topish va almashtirish mumkin. **Заменить все** buyrug'i esa mavjud namunalarning barchasini bir paytda almashtirish imkonini beradi.

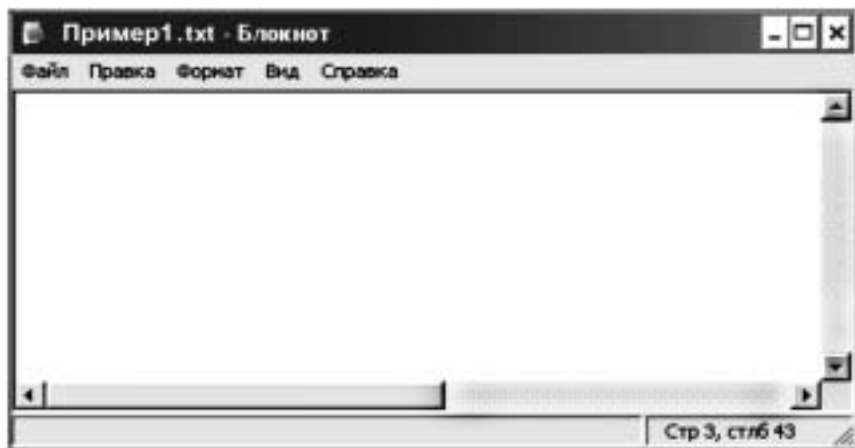
Правка menyusida joylashgan **Перейти (Ctrl+G)** buyrug'i yordamida matn ichidagi ixtiyoriy satrga birdaniga o'tish mumkin.

Buyruq faol bo'lishi uchun **Формат** menyusining **Перенос по словам** bo'limi oldidagi belgi olib tashlangan bo'lishi lozim. Chunki, bu buyruq natijasida matnning holati oyna o'lchamiga qarab o'zgarib turadi va matn qatorlarining nomeri muqim bo'lmaydi.

Перейти buyrug'i natijasida 1.62-rasmdagi muloqot oynasi paydo bo'ladi.

Oynaning **Номер строки** bo'limida kerakli raqam teriladi va **OK** tugmasi bosiladi. Bunda satrlar hujjat boshidan boshlab chap chegara bo'yicha yuqoridan pastga qarab nomerlangan deb hisoblanadi.

Matndagi belgilarning satr va ustun nomerlarini **Вид** menyusining **Строка состояния** bo'limini faollashtirib, oynaning quyi qismida paydo bo'lgan holat satridan ham bilish mumkin (1.63-rasm).

1.63-rasm.